

SCALA PARADISI

АКАДЕМИКУ ДИМИТРИЈУ БОГДАНОВИЋУ
У СПОМЕН

СЛОВЕНСКИ И СРПСКИ СРЕДЊИ ВЕК
Књига 1

ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM SERBICA

SECTIO GLOTTOLOGICA ET LITTERARIA

COLLEGIUM PALAEOSLAVICUM
SLAVICA ET SERBICA MEDIAEVALIA

Volumen I

SCALA PARADISI
SCRIPTA IN MEMORIAM
DEMETRII BOGDANOVIĆ VIRI ACADEMICI
1986–2016

Acceptum in Sectionis glottologicae et litterariae conventu vi, die xxvi mensis
Iunii, anno mmxviii, auctoribus Jasmina Grković-Major, Academiae socia
ordinaria et Anatolij Arkadjevič Turilov, Academiae socio extraneo

Redactores

Anatolij Arkadjevič Turilov, Academiae socius extraneus, Tatjana Subotin-Golubović,
univ. profestrix, Irena Špadijer, univ. profestrix, Nataša Dragin, univ. profestrix,
mag. Dušica Grbić et Katarina Mano-Zisi

BELGRADI
MMXVIII

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

СТАРΟΣЛОВЕНСКИ ОДБОР
СЛОВЕНСКИ И СРПСКИ СРЕДЊИ ВЕК

Књига 1

SCALA PARADISI

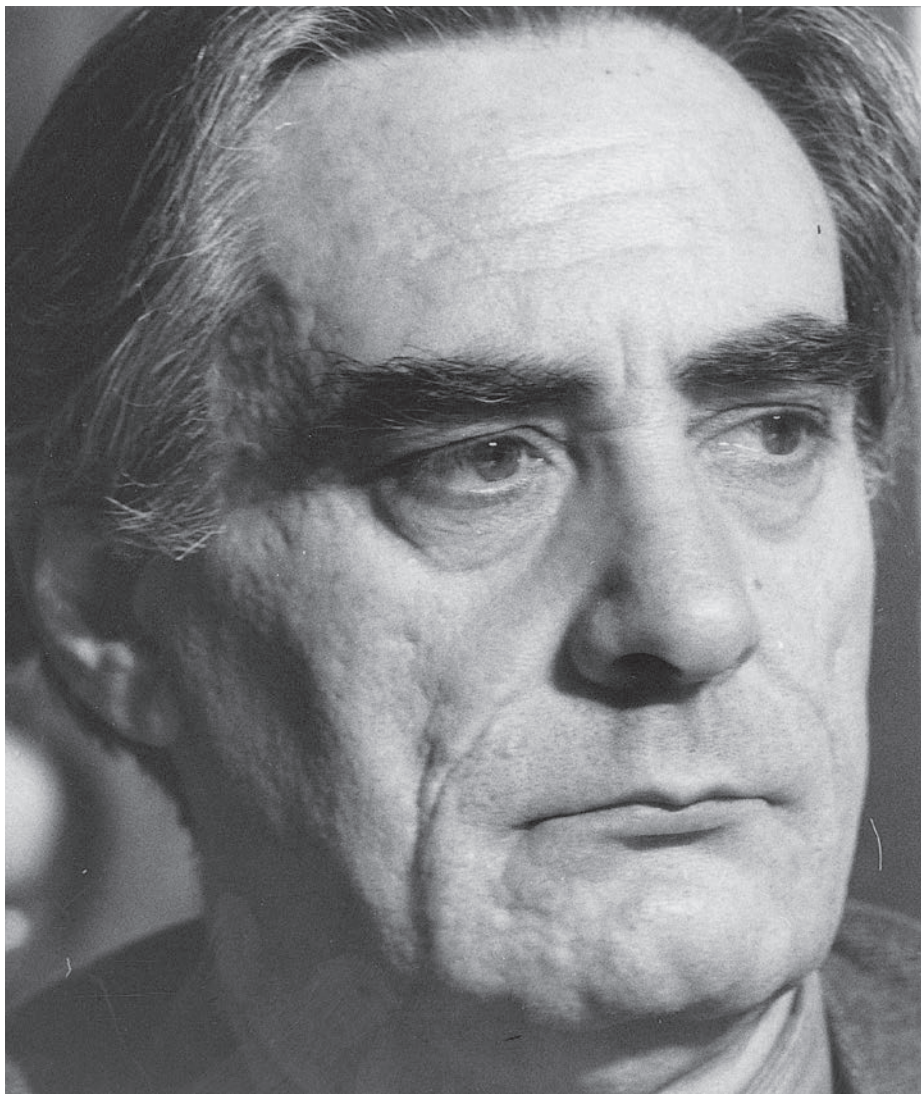
АКАДЕМИКУ ДИМИТРИЈУ БОГДАНОВИЋУ
У СПОМЕН
1986–2016

Примљено на VI скупу Одељења језика и књижевности, од 26. јуна
2018. године, на основу реферата академика Јасмине Грковић-Мејџор
и иностраног члана Анатолија Аркадјевича Турилова

Уредници

Анатолиј Аркадјевич Турилов, инострани члан САНУ, проф. др Татјана
Суботин-Голубовић, проф. др Ирена Шпадијер, проф. др Наташа Драгин,
мр Душица Грбић и Катарина Мано-Зиси

БЕОГРАД
2018

Luigi Forgasoli

Димитрије Богдановић (из породичне архиве)

УВОДНА РЕЧ

Академик Димитрије Богдановић (1930–1986), по образовању теолог и правник, оставио је својим делом блистави траг у српској медијевистици. Био је свестрани проучавалац српске средњовековне духовне културе и књижевности, као и српског рукописног наслеђа у целини, сагледавајући их из различитих углова и тиме утирући пут у многим областима истраживања. Као начелник Археографског одељења Народне библиотеке Србије и професор на Одељењу за историју Филозофског факултета у Београду несегично је преносио знање млађим генерацијама, образујући многе нараштаје научних посленика.

У научном раду значајну пажњу посветио је византијским темељима српске средњовековне културе и рецепцији византијске књижевности. Једна од омиљених тема била му је Лествица светог Јована Лествичника. Објавио је њен превод, као и монографију *Јован Лествичник у византијској и старој српској књижевности*, засновану на докторској дисертацији. У жељи да корене српске духовности приближи савременицима писао је у више наврата о исихазму, посебно о неоплатонизму у исихастичкој књижевности код Срба, о социјалној теологији Јована Златоустог, о Светим оцима и учитељима цркве, рецепцији византијског богословља у Србији XIV и XV века, о књижевности као чиниоцу интеграције византијско-словенског Балкана, о византијском књижевном канону у српским службама средњег века. Редиговао је превод *Поетике рановизантијске књижевности* Сергеја С. Аверинцева, обогативши књигу врсним предговором *На њушевима њеориској проучавања рановизантијске књижевности*. У низу прилога посвећених појединим питањима средњовековне књижевности у Срба издвајамо студију *Развој жанрова у српској књижевности XIII века*, као и више од стотину одредница у *Речнику књижевних њермина*. Средњовековној култури приступао је као целини, заснованој на јединственом погледу на свет, те је писао и о односу књижевности и ликовне уметности. „Закон лепоте као свеопшта норма људског постојања захтевао је да буде исказан и у стварању писаном речју“, изрекао је једном приликом. Своја књижевнотеоријска и историјскокњижевна проучавања крунисао је поглављима у вишетојној *Историји српског народа* и књигом *Стара српска књижевност*.

Хвале је вредна и његова посвећеност приређивању, критичком издавању и превођењу старих споменика. Учествовао је у припреми прва два тома издања *Законика цара Стефана Душана*, у којима је објављено шест преписа овога текста, објавио *Софијску службу светом Сави, Карејски њивик светиога Саве, Србљак. Службе, канони, акатисџии, I–IV* (у сарадњи са Ђорђем Трифуновићем), Теодосијево *Жиџије Пеџра Коришкој, Жиџије Ђорђа Крајовца, Еџисџолије кир-Силуанове, те Маџичин аџосџол*. Саставио је и данас у издавању споменика незаобилазни текст *Правила за криџичка издања сџарих срџских џисаца*. Био је и један од покретача едиџије *Сџара срџска књџевносџи*, чији је циљ био да дела средњег века кроз преводе приближи савременом читаоцу. Са својим учитељем Владимиром А. Мошином приредио је критичко издање Вуковог превода *Новој завџеџа* у оквиру *Сабраних дела Вука Караџића*.

Пажњу је посвећивао и проблемима текстологије и лексикографије. У овој области драгоцени су његови радови *Тексџолошко изучавање џравних сџоменика средњовековне Срџије, Недџблијска џрађа у речнику сџарословенској језика срџске редакџије* и *О неким џиџањима лексикоџрафске обраде јужнословенских ћирилских сџоменика срџске редакџије*.

Проучавао је српско писано наслеђе у многим рукописним збиркама (Хиландар, Савина, Библиотека Епархије арадске, Дечани, Пећка патријаршија, Никољац, Цетињски манастир и др.). Продубио је приступ који је усвојио од Владимира А. Мошина на пољу археографије и палеографије, а своја начела изложио је у програмском раду *Меџод оџиса рукоџиса у Археоџрафском одељењу Народне дџблиџеке СР Срџије у Беоџраду*. Поред више прилога у којима је изнео резултате својих истраживања (*Сџара срџска рукоџисна књџа и џроблем реконсџрукџије њених фондова, Ђирилска џалеоџрафија и кодиколоџија у Јуџославији, Персџекџиве књџевноистџоријских истџраживања у збиркама словенских рукоџиса Свеџе Горе, Археоџрафски џројекџи у Срџији* итд.), објавио је и две монографске синтезе: *Каталоџ ћирилских рукоџиса манасџира Хиландара, I–II*, и *Инвенџар ћирилских рукоџиса у Јуџославији (XI–XVII века)*.

„Био је то човек сасвим изузетних особина“, написала је академик Ирена Грицкат, један од његових блиских сарадника. Красили су га, како каже, велика интелектуална и духовна острашћеност, многострана и необична знања, моћ усредсређивања, организаторска умешност, тактични приступ саговорницима, дар лепе речи, мирна углаћеност, те јасноћа и брзина мишљења. „Он је, по некој особеној интуиџији, по дубоко проџуховљеној поистовећености са предметом свога рада, био непоновљив.“

Академик Димитрије Богдановић је, поред бројних дужности које је имао у Српској академији наука и уметности, био оснивач и први председник Старословенског одбора, утемељеног 1982. године. У знак захвалности за наслеђе које нам је оставио и поштовања према његовом неуморном раду, едицију Старословенског одбора САНУ *Словенски и српски средњи век (Slavica et Serbica mediaevalia)* започињемо њему посвећеном споменицом.

Академик Јасмина Грковић-Мејдор

ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ И РУКОПИСНО НАСЛЕЂЕ

НОВООТКРИТИ ФРАГМЕНТИ ОТ ЛОВЕШКИЯ ДАМАСКИН ПРЕДВАРИТЕЛНИ БЕЛЕЖКИ

АКСИНИЯ ДЖУРОВА, ДИЛЯНА РАДОСЛАВОВА

В началото на месец ноември 2015 г. в Центъра за славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“ постъпиха три ръкописни листа, дарение от Антония и Тенчо Попови. С д-р Диляна Радославова от Института за литература към БАН съпреживяхме радостта от установяването на точното им място в българската книжнина, което е предмет на настоящия материал. С него ние почитаме един от най-добрите специалисти в областта на славянската ръкописна традиция, с когото специално аз имах щастието да се познавам дълги години, да работим заедно по издирването на ръкописното наследство на Балканите, пръснато по света, за което благодаря на съдбата. За мен специално Димитрие Богданович бе и колегата, от когото винаги имаше какво да науча в професионален и човешки план.

А. Джурова

*

Анотация. – Публикацията е посветена на три ръкописни листа (Suppl. D. Slavo 26, фрагменти I–III), постъпили през 2015 г. като дарение в сбирката на Центъра за славяно-византийски изследвания „Проф. Иван Дуйчев“, София. Авторите представят описание на фрагментите и установяват принадлежността им към новобългарския Ловешкия дамаскин от XVII в. (Ръкопис № 5, Регионален исторически музей, гр. Ловеч), открит наскоро и издаден през 2013 г. от Олга Младенова и Боряна Велчева. В допълнение, сравнителният анализ с особеностите на писмото и украсата на други ръкописи от същия период допълва познанието за мястото и значението на Ловешкия дамаскин в българската ръкописна традиция от втората половина на XVII и началото на XVIII в.

Ключови думи: новобългарски дамаскини, фрагменти, Ловешки дамаскин, ръкописна украса, карловско-кукленски ръкописи, Център за славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“

* Аксиния Джурова, Фондация „Елена и Иван Дуйчеви“, ЦСВП „Проф. Иван Дуйчев“, София

** Диляна Радославова, Институт за литература, Българска академия на науките, София, radoslad@gmail.com

Новопостъпилите ръкописни листове в сборката на Центъра за славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“ (сигнатура Suppl. D. Slavo 26, фрагменти I–III) са относително добре запазени. Изписани са с калиграфски полуустав, а два от тях са богато орнаментирани (вж. приложените илюстрации 1–6). Те съдържат фрагменти от новобългарска версия на следните три произведения, характерни за дамаскината традиция: 1) За Второто пришествие от Дамаскин Студит (Suppl. D. Slavo 26, фрагмент I, л. 1а–б – същинско начало на словото *дамаскѣна ѿ[нок]а¹ ѿподѣкони ѿстоудѣта . Слово за второ пришествіе га нашего ѿ х^а ѿ за антихрѣста . О^тѣ блвн . ѿ за млтвь . Законъ ѿмать царіе блвѣніи хрѣтіане . кога шьтъ да ѿдѣ на вонскѣ и край на фрагмента ѿ рекоха как ще да слѣзе дхъ с^тын да); 2) За душевното покаяние от св. Йоан Златоуст (Suppl. D. Slavo 26, фрагмент II, л. 1а–б – с начало на фрагмента да сѣ смрнѣ , ѿмн сѣ свѣ грѣжн ѿ мѣте се и край ѿ на слѣпцѣн бѣ като о^тчн . ѿ на хрѣмы бѣ); и 3) Видение Павлово (Suppl. D. Slavo 26, фрагмент III, л. 1а–б – с началото на текста *слово етго ѿпѣла павла . како оубыде сн^тки раѿ , ѿ моу^ткѣ . ѿ како възнѣнь бы до третіе нбо . ѿ блвн . ѿзъ ѿплъ павль нѣкогы възнесень бы до третіе нбо и край на помещенія на листа текст: *крѣвы пролѣніе , краж^тба , пѣвод^тво, шото чнѣнѣ*). Началните страници на За Второто пришествие и Видение Павлово са украсени със заставки с вписани миниатюрни изображения – съответно на композицията Дейсис и на св. ап. Павел, с орнаментирани големи инициали *З* и *Ѧ*, както и с вяз за заглавията, за което ще стане дума по-подробно по-долу.**

Дарителите Антония и Тенчо Попови са придобили трите фрагмента от антиквариат през 1995 г. Археографската справка показва, че тези фрагменти са същите, които някога са се намидали в частна библиотека в Габрово, където са попаднали случайно, и за които известява Владимир Балчев през 1981 г.²

Сами по себе си тези три ръкописни листа са ценен свидетел на ранната новобългарска дамаскинска традиция от XVII и началото на XVIII век, както и на последния разцвет на изкуството на средновековната българска ръкописна книга – с богатата си украса и изискано писмо³. Значението им обаче нараства неимоверно след установяването на факта, че те са част от т. нар. Ловешки дамаскин (Ръкопис № 5, Регионален исторически музей, гр.

¹ В по-късно време част от избледнялото заглавие, изписано първоначално със светло синьо багрило, е повторено неграмотно с тъмно мастило (използвано и за повторение на контурите на заставката на същия лист), като наместо ѿнока сега поправената дума може да бъде разчетена евентуално като ѿ пола.

² Изследователят публикува описание и факсимиле на фрагментите, вж. Балчев 1981, 335–338, 341–347.

³ Джурова 1981, 60–63.

Ловеч – по нагатак Л5). Паметникът бе наскоро открит за науката, проучен и издаден от проф. Олга Младенова и проф. Боряна Велчева⁴ като най-авторитетен представител на трети тип новобългарски сборници⁵.

Сравнението между съдържането на трите листа от колекцията на Центъра за славяно-византийски проучвания с публикувания текст на Л5 показва, че те са съответно неговите липсващи досега: 1) първоначален лист на сборника – Suppl. D. Sl. 26, фр. I, л. 1а–б, предхождащ Л5, л. 1 (начало просвѣти сѣгѣ аѣлы); 2) един лист – Suppl. D. Sl. 26, фр. II, л. 1а–б, между Л5, л. 54 (край ꙗ члкъ , кой се на сребролюбѣе тѣглн , ꙗли нѣкой на дрѣгы грѣхове , ниѣде не моѣе) и Л5, л. 55 (начало като нѡзѣ . ꙗ на колны ꙗ на сыромѣси бѣ каѣо ващѣ); и 3) един лист – Suppl. D. Sl. 26, фр. III, л. 1а–б, преди Л5, л. 59 (начало члците по свѣтътъ . ꙗмндаѣ наѣмъ тѣстирь , ꙗ да стѡри сѣга по наѣша силѣ)⁶.

Идентификацията се потвърждава и от кодикологическите и палеографски особености на фрагментите, в това число: размери на листовите – ок. 200 × 140 мм⁷, цялостно оформление на страницата (брой редове и размери на текстовото поле⁸, разположение на големите и средните инициали спрямо колонтекста, наличие на колонтитул на „б“ (обратната) страна на

⁴ Младенова, Велчева 2013.

⁵ Съгласно общоприетата класификация на Е. Дьомина според устойчивия състав и текстологическите особености на включените в тях слова новобългарските дамаскини представят четири основни типа, възникнали през XVII в., както и една група от т.нар. смесен тип, която отразява особености на първи и втори тип (Демина 1968, 53–65).

⁶ Вж. съответно Младенова, Велчева 2013, 135, 242–243, 251. Издание на текста на фрагментите и речник-индекс, изготвени съобразно правилата, приети в изданието на О. Младенова и Б. Велчева, вж. у Радославова 2016.

⁷ Срвн. Младенова, Велчева 2013, 10. Посочените от В. Балчев размери на листа на фрагментите са 198 × 135 мм, вж. Балчев 1981, 335.

⁸ 20 реда на страница за листовите със словото За Второто пришествие (Suppl. D. Sl. 26, фр. I, л. 1б и Л5, лл. 1а–41а) и 23 реда на страница за листовите на За душевното покаяние (Suppl. D. Sl. 26, фр. II, л. 1а–б и Л5, лл. 53б–58а) и Видение Павлово (Suppl. D. Sl. 26, фр. III, л. 1б и Л5, лл. 59а–83б): Младенова, Велчева 2013, 11–12, 135–215, 240–249, 251–300. В изданието на Л5 не са посочени размерите на текстовото поле и височината на писмото. За неорнаментирани страници на новопостъпилите фрагменти тези данни са следните: ок. 150 × 90 мм при височина на графичния ред 3 мм и 8 мм междуредово разстояние за Suppl. D. Sl. 26, фр. I, л. 1б; текстово поле ок. 150 × 95 мм при височина на графичния ред 3 мм и 7 мм междуредово разстояние за Suppl. D. Sl. 26, фр. II, л. 1а–б и Suppl. D. Sl. 26, фр. III, л. 1б. Върху трите листа се откриват и следи от линиране, за което е използвана мастара. У Балчев 1981, 335–336, са посочени размер на текстовото поле 150 × 90 мм и 23 реда на страница и за трите фрагмента.

листа⁹), почеркови особености в писмото на основния текст и характеристики на шрифтовите комплекти (заглавно писмо¹⁰, малки и средни инициали, маргинални указания), като и наличните орнаментални мотиви¹¹.

В палеографско отношение анонимният Л5 се нарежда сред ръкописите, изписани с карловско-кукленско писмо, локален вариант на еталонния за епохата на XVII в. геометризиран полуустав, назоваван в научната традиция „средногорско“¹² или „етрополско (средногорско) писмо“¹³. Известните и най-видни представители на т.нар. Карловско-Кукленска калиграфска школа (20-те години на XVII в. – края на XVII и началото на XVIII в.)¹⁴ са книжовниците Димитър¹⁵, Аврам син Димитриевиц¹⁶ и Кръстю Граматик¹⁷. Ръкописните паметници, които могат

⁹ Срвн. с Илюстрации 1–6: Младенова, Велчева 2013, 526–531.

¹⁰ Срвн. Suppl. D. Sl. 26, фр. I, л. 1а и Suppl. D. Sl. 26, фр. III, л. 1а със заглавната страница на в Л5, л. 85а (Илюстрация 1: Младенова, Велчева 2013, 526).

¹¹ Срвн. например с единствения запазен орнамент в заглавен блок на основното книжно тяло на Л5 – отново на л. 85а (Младенова, Велчева 2013, 526).

¹² Цонев 1920, 4; Цонев 1923, 123, 125 и др.

¹³ Райков 1971, 30.

¹⁴ Вж. например Балчев 1987 и Радославова 2015.

¹⁵ Изкусен калиграф, чиято дейност не може да се свърже с конкретен книжовен център. Подписал е като „грешния Димитър“ два луксозно изработени служебника, приложени от българи съответно в Хилендарския манастир през 1624 г. (Cod. 327, Хилендарски манастир: Богдановић, Медаковић 1978, 135–136) и в Синайския манастир „Св. Екатерина“ през 1627 г. (Sin. Slav. 15, Синайски манастир „Св. Екатерина“: Билярски 2008). Вж. за неговите ръкописи и: Ракић 1998; Мусакова 2015. Изключителна близост до калиграфския маниер на Димитър, ако не и идентичност с почерка му, показват архаичният средногорски Еленски дамаскин от втората четвърт на XVII в. (НБКМ 1418: Христова и др. 1996, 131–139), както и т.нар. Марковски псалтир от 1638 г. (ПНБ 5: Христова и др. 1982, № 442).

¹⁶ Енорийски свещеник и плодовит калиграф, работил в Сушица (Карлово) и за близкия Сопотски манастир. Известен е по пет подписани от него паметника: Служебник от 1656 г. (НБКМ 601, лл. 1–58), Миней за месец септември от 1660 г. (ПНБ 45), Богородични канони от 1666 г. (НБКМ 992), Псалтир от 1669 г. (Рс. 79, Зографски манастир) и един обемист Богослужебен сборник от 1674 г. (ПНБ 115), вж. Христова и др. 1982, №№ 459, 461, 464, 466; Кодов и др. 1985, 44–45.

¹⁷ Ученик на Аврам Димитриевиц. Участвал в изготвянето на комплект от служебни минеи за Кукленския манастир, от които е подписал два – Миней за юни от 1695 г. и Миней за септември от 1696 г. (ПНБ 48 и 49: Христова и др. 1982, №№ 477 и 479). Подчертаното стилово единство и високата степен на унификация в почерците на Димитър, Аврам и Кръстю подсказват вероятността школовката им да е предавана от баща на син, което е било разпространена практика в свещеническите среди през изследваната епоха. Подобна хипотеза

да се причислят към продукцията на представителите на школата или пък на подражатели на карловско-кукленския стил, наброяват тридесет и пет, в това число – единадесет анонимни дамаскина¹⁸. Сред дамаскинските преписи, дело на вещи преписвачи от Карловско-Кукленската школа, наред с новооткрития Л5, се нареждат новобългарските Първи троянски дамаскин¹⁹, Нов троянски дамаскин (по-нататък – НТД)²⁰ и Люблянски дамаскин (по-нататък ЛД)²¹. Като дело на по-малко опитни ученици на школата или на нейни имитатори могат да се определят например архаичният средногорски Рилски дамаскин²² и новобългарските дамаскини Тихонравовски²³, Протопопински²⁴, Копривщенски²⁵, Етрополски²⁶, Сливенски (по-нататък – СД)²⁷, както и Дамаскин НБКМ 1073²⁸.

за роднинска връзка между тримата се подкрепя както от разликата от около 30 г. между периодите, в които работят, така и от патронима, който носи Аврам.

¹⁸ Вж. предварителен списък у Радославова 2015.

¹⁹ БАН 88: Христова и др. 1982, № 581. Дамаскин от първи новобългарски тип (Демина 1968, 54–57). Някои учени са склонни да припишат паметника на Аврам Димитриевич, вж. например Ангелов 1977, 144 и Василев 1979.

²⁰ Рс. 18 (15), Троянски манастир; не присъства в класификацията на Е. Дьомина; също приписван на Аврам Димитриевич. Описание на паметника вж. у Велчева 1968, Велчева и др. 1971, 487–492; Ангелов 1977, 144; Василев 1979, 161–162. След като бе дълго време в неизвестност, наскоро дамаскинът, за щастие, бе отново открит в самия манастир. Книгата бе предадена за реставрация в Националния исторически музей и ни бе любезно предоставена за непосредствена работа от проф. д-р Божидар Димитров.

²¹ Cod. Кор. 21, Народна и университетска библиотека, Любляна, вж. Mošín 1971, 88–92. Дамаскин от втори новобългарски тип (Демина 1968, 57–58). Вж. дигитално копие на ръкописа на <http://www.nuk.uni-lj.si/kopitarjevazbirka/>.

²² Рс. 4/10, Рилски манастир: Христова и др. 1982, № 579.

²³ Рс. Тихонравов 702 (фонд 229), Руска национална библиотека, Москва (Демина 1971), дамаскин от първи новобългарски тип (Демина 1968, 54–57).

²⁴ НБКМ 708: Христова и др. 1982, № 602. Също спада към първи новобългарски тип (Демина 1968, 54–57).

²⁵ С неизвестно местонахождение. Вж. Милетич 1908. Принадлежи към първи новобългарски тип (Демина 1968, 54–57).

²⁶ Вж. Джурова, Велинова 2001. Дамаскинът не е включен в класификацията на Е. Дьомина.

²⁷ ПНБ 119 (137): Христова и др. 1982, № 525. Препис на словото За Второто пришествие, оформен като самостоятелна книжка. Вж. дигиталното му копие на <http://www.nalis.bg/41a41042241041b41e417418>.

²⁸ Лл. 1–241б. Принадлежи към първи новобългарски тип, близък или идентичен в палеографско отношение с Протопопинския дамаскин. Вж. Христова и др. 1982, № 767; Демина 1968, 54–57, 78.

Представителните карловско-кукленски кодекси се отличават с изящност на използваното писмо, разкриват висока школовка на копистите и извънредна унифицираност на почерците, която достига до пунктуалност в уеднаквяването на дуктуса в изписването на отделните буквени и небуквени знаци, на набора от алографи, лигатури, диакритични знаци и надредни букви, знаци за сегментиране на текста и прочее. От друга страна обаче, се наблюдава и висока вариативност дори в почерка на един и същ книжовник, както може да се съди например по работите на такъв представител на школата, като Аврам Димитриевич²⁹. В повечето случаи тази вариативност е „функционална“, т. е. типът книга или текст определят използването на по-тържествено, по-издължено и изправено писмо или пък напротив – по-свободно изписано, наклонено и „по-гъсто“ писмо, което може да премине до полуустав с бързописни елементи. Най-често смяната на едрината, наклона и типа на писмото в рамките на един и същ ръкопис от страна на един и същ книжовник е свързана със стремежа към икономия на време и място³⁰. Всичко това затруднява извънредно идентифицирането на отделните високо школувани писачи и съответно – атрибуирането на анонимни паметници.

Изследователите на Л5 също са се сблъскали с тези затруднения. В палеографското описание на паметника е посочено наличието на поне четирима писачи – със съответните уговорки за подчертаната несигурност, свързана с разграничаването на почерците им³¹. Двама от тях са определени като основни – копист А (лл. 1а–53б) и копист Б (лл. 54а–82а, 85а–87б), а другите двама са посочени като спорадично включили се в изписването – копист В (л. 82а, ред 9) и копист Г (от л. 83а, средата на ред 13, до края на л. 84б). Според авторите на описанието атрибуцията на писмото на лл. 34б, 37б, 40б, 41б, 82а–83а се колебае между копист А и евентуална пета ръка – копист Д. Съгласно това разграничаване на

²⁹ Срвн. например разликите в канона на писмото, използвано съответно в неговите Служебник от 1656 г. и Сборник от 1674 г.

³⁰ Пример за това може да бъде смяната на пролууставното писмо с полуустав с бързописни елементи в ЛД след края на За Второто пришествие, както и последната страница от преписа на Житието на св. Георги в НТД. Възможно е също така изборът на по-едро, респективно – на по-тържествено писмо, за текста на За Второто пришествие в Л5 и ЛД да се тълкува и като „функционален“, ако се допусне, че книжовниците са приемали произведението като особено специално.

³¹ Младенова, Велчева 2013, 11–12.

почерци в Л5 и на основата на сравнителен палеографски анализ³² трите новооткрити листа следва да се припишат на копист А (Suppl. D. Sl. 26, фр. I) и на копист Б (Suppl. D. Sl. 26, фр. II и фр. III) с уговорката, че не трябва да се изключва възможността за идентичност на тези двама книжовници. Причина за последното е, че разграничаването им се основава само чрез разлики в общото впечатление от писмото, в броя на редовете на страница и честотата в употребата на т.нар. „средногорско“ к³³, а тези различия могат да се обяснят и с промяна в почерка на един и същ книжовник, дължаща се на смяна в едрината на писмото и на смяна на използваното перо³⁴.

В палеографско отношение изключително близо до Л5 стоят няколко новобългарски дамаскина, сред които специално трябва да бъдат посочени споменатите НТД³⁵, СД³⁶ и ЛД. Тъй като се съхраняват в различни сборки, палеографската съпоставка между тези паметници се основава повече на снимков материал и трудно могат да се направят еднозначни заключения³⁷. Затова и направените тук и по-долу наблюдения имат само предварителен характер. Несъмнено обаче четирите паметника се обединяват от изключителна близост в кодикологичните белези, в параметрите на канона на писмото и в почерците, което несъмнено ги определя като създадени от книжовници, работили в близко сътрудничество. Като се има предвид, че съгласно водните знаци ЛД е от самия край на XVII – началото на XVIII в.³⁸, може да се предположи, че и другите три ръкописа датират приблизително от същия период³⁹. На този етап на изследва-

³² Той е извършен *de visu* за новопостъпилите фрагменти и по фотокопие на Л5, щедро предоставено ни от проф. О. Младенова.

³³ Младенова, Велчева 2013, 11–12.

³⁴ Естествено е например при по-гъсто писмо и по-малко междуредово разстояние високото средногорско к да не се изписва често.

³⁵ Бележки за паралелите в писмото и украсата на Л5 и НТД вж. у Младенова, Велчева 2013, 23.

³⁶ Забележителното сходство между трите фрагмента и СД вече е посочено от В. Балчев. Изследователят дори допуска, че двата паметника са дело на един и същ книжовник и е склонен да приеме атрибуцията на Б. Ангелов, според когото СД е преписан от самия Аврам Димитриевич, вж. Балчев 1981, 336–338, и Ангелов 1977, 147–148.

³⁷ Имаме възможност за непосредствена съпоставка само между фрагментите от Л5 и НТД.

³⁸ Mošín 1971, 88.

³⁹ На новопостъпилите фрагменти не личат водни знаци. Кодикологическото изследване на Л5 не е довело до идентифициране на установения воден знак

не може само да се предположи участие на едни и същи книжовници в изготвянето на Л5 и НТД, което вече е отбелязано в изданието на О. Младенова и Б. Велчева⁴⁰, както и идентичност на преписвача на СД с копист Г от Л5⁴¹. В смисъла на горе казаното остава отворен и въпросът за идентифицирането на по-опитните анонимни книжовници, участвали в изработването на тези дамаскини, с известни представители на школата, каквито са Аврам Димитриевич и ученикът му Кръстю Граматик⁴².

Специално внимание заслужава сходството в украсата на Л5, НТД и СД. Трите новонамерени листа от Л5 допълват съществено представата за този ценен ръкопис и потвърждават предположението на О. Младенова, че повечето заглавни страници са били богато орнаментирани и загубени точно заради красотата си – откъснати за спомен от възхитени читатели⁴³. Както бе споменато, на л. 1а от Suppl. D. Sl. 26, фр. I е поместена заставка към словото За Второто пришествие на Дамаскин Студит. Тя е тип плетенично-растителна с три медальона, в които са включени на горния ред в средата образът на Христос и под него – на Мария (вляво) и Йоан Кръстител (вдясно). Най-близък паралел на тази заставка се открива в СД, на л. 1а. За изработването на заставката във фрагмента вероятно са ползвани образци (калки), което личи не само от съвпадението на двете композиции, но и от изпуснатите за оцветяване отделни детайли в заставката на фрагмента, като например палметния мотив в профил в

„три луни“ поради лошо състояние на хартията (Младенова, Велчева 2013, 10). Все още не е изследван филиграноложки и СД. Предварителните наблюдения върху филиграните на НТД, чиято хартия също е в лошо състояние, показва наличието на няколко вида водни знака от типа „три луни“, част от които са подобни на № 331 / 1691–1692 г.; № 351 / 1693 г.; № 365 / 1694 г.; и 432 / 1702 г. от албума Велков, Андреев 1983.

⁴⁰ Младенова, Велчева 2013, 23.

⁴¹ Почеркът на този книжовник показва повече специфики, благодарение на отклонения от нормата на карловско-кукленското писмо, която се определя от по-високо школуваните ръце, и идентифицирането му е относително лесно. Тук не се приема предположението, че това е бил книжовникът Аврам Димитриевич, вж. по-горе бел. 36.

⁴² Необходимо е например съпоставка и с приписвания на Аврам Димитриевич Първи троянски дамаскин, който за съжаление, не ни бе достъпен за непосредствено изследване.

⁴³ Вж. Младенова, Велчева 2013, 11. Ако се съди по запазената номерация на страниците – 110–111 и 121, съответно в горните външни ъгли на Suppl. D. Sl. 26, фр. I, л. 1а–б и Suppl. D. Sl. 26, фр. III, л. 1б, листовете са били отделени от ръкописа след нанасянето на пагинацията, което е направено вероятно в началото на XX в. (Младенова, Велчева 2013, 10).

медальона с образа на Мария. В началото на словото е поместен плетеничен инициал З, контурът на който е очертан с кафяво мастило, лентите са запълнени с червено и синьо, както и пъпките по тях. Инициалът завършва в долната част с повлек, развит в полето под текстовата колонка, с растителни мотиви и цветни, тип ружа и турско лале, трилистни и петолистни, поместени в извивките на повлека. Тук приликата с начина, по който е развит плетеничният мотив в инициалите от двата ръкописа – фрагмент I от Л5 и л. 1а от СД е очебийна, но в последния липсва мотивът на повлека, подпирател текстовата колонка.

Самият мизанпаж на л. 1а от фрагмент I обаче се различава с по-голяма изисканост в изписването на заглавието (вяза) и оглавлението на Словото, изпълнени с червено и синьо. То е източено във височина и обогатено с четирилистници. Фланкирано е в дясно с плетеничен мотив, какъвто отсъства в СД, но се среща и в други слова на Л5, например на л. 85а този мотив е във вид на розета⁴⁴. На обратната страна на фр. I (л. 1б) се срещат само заглавните букви, нанесени с червено и с по-едър шрифт в средата на текстовата колонка, а отделните пасажи се разграничават чрез червени точки. Като прибавим към тези прецизно изпълнени елементи на украсата във фрагмент I от Л5 и старателно изписаното писмо, бихме могли да открием паралели в инициала с цветните разклонения под текста също и с Рилския дамаскин (например на л. 133б и л. 199а)⁴⁵, както и с първите листове на Еленския дамаскин⁴⁶ и на Първия троянски дамаскин⁴⁷.

Suppl. D. Sl. 26, фр. II не се отличава с украса. Той съдържа само заглавни букви и графични знаци във вид на дъгички в полето на л. 1б, срещащи се в целия ръкопис с цел акцентирание на определени места в текста, по подобие на НТД, както и на редица други дамаскини.

На третия новооткрит лист от Л5 – Suppl. D. Sl. 26, фр. III, в началото на Откровение Павлово е поместена правоъгълна заставка (л. 1а), фонът на която е запълнен с плетенично-растителни мотиви, а в средата, в медальон е образът на св. ап. Павел, държащ затворена книга. Фонът на медальона е покрит от извивките на клони с цветни мотиви. Вероятно и при тази заставка, както във фрагмент I (л. 1а), е използвана калка, което личи особено в трилистника от дясната горна страна на рамката,

⁴⁴ Младенова, Велчева 2013, Илюстрация 1.

⁴⁵ Вж. цветни репродукции у Дончева-Панайотова 2015.

⁴⁶ Вж. Христова и др. 1996, Прил. 26.

⁴⁷ Вж. дигитално копие на http://archiv.cl.bas.bg/sbirki/S10/staroslav/Trojanski_damaskin_88.JPG.

в сравнение с лявата част на композицията. Най-близо до заставката от Л5 е тази от НТД (л. 58а) към същото слово⁴⁸. Разликите са във фона на медальона, който в НТД е без орнамент и в него е изписано името на Апостола и дясната част на композицията е фланкирана с извиваща се по височина растителна клонка с кацнала на върха птица.

В цветово отношение, използването на зелен фон, на киновар, жълто и синьо за оцветяване на пространствата между клонките, двете заставки са почти идентични. Същото се отнася и за плетенично-растителния инициал Я, поместен във фр. III и в НТД. Разликите са в начина на изпълнение. Във фрагмента от Л5 рисунъкът е изпълнен с киновар и е позискан, и между извивките на лентите са поместени и пъпки, оцветени в синьо. В НТД се появява и зелен цвят в очертаването на инициала. По големи са разликите между Л5 и НТД в заглавното писмо. Във фрагмента от Л5 растителните мотиви в зелено, използвани между изтеглените във височина букви, свидетелстват за по-обиграна калиграфска ръка, което личи и от фланкиращия го отдясно орнаментален мотив тип розета. В НТД възът е изпълнен само с киновар и между буквите се появяват семпли ластари с пъпки. Suppl. D. Sl. 26, фр. III, л. 16 няма украса, като изключим заглавните букви в червено, срещащи се както встрани, така и в текстовата колонка на съответните места и указалката, поместена в полето. Сравнението между фрагмента и НТД показва пълно покритие в членението на текста чрез заглавни букви, червени точки, колонтитулите и указанията в полето.

Тъй като наблюденията ни се основават на работа *de visu* единствено с новооткритите фрагменти и с НТД, сведенията, които даваме в тази публикация за украсата, би трябвало да се възприемат единствено като предварителни. Поради това на този етап, бихме могли да посочим следното: украсата, мизанпажът, поместването на колонтитула на откритите фрагменти I, II и III от Л5 дава най-близки паралели със СД и НТД и отчасти – с Рилския дамаскин. Те свидетелстват за използването на общи модели, характерни за Карловско-Кукленската школа⁴⁹, като разликите в стила се дължат на уменията и школовката на различните писачи и тяхното владение на калиграфския рисунък. Като цяло, стилът на украсата в Л5 не се отличава от добилата голяма популярност украса на ръкописната продукция от XVII в. не само по Балканите, но и на Света гора. Тук ще посочим само такива примери, като развитите растителни мотиви,

⁴⁸ Велчева и др. 1971, Обр. 3.

⁴⁹ Радославова 2015.

подпиращи текстовата колона в долното поле на Евангелието Cod. 44 от преди 1656 г. (лл. 5, 73, 116, 186) или на Псалтира Cod. 124 от средата на XVII в. (л. 1) – и двете в библиотеката на Хилендар⁵⁰, като тук примерите биха могли да бъдат многобройни, ако съпоставим и плетеничните фонове в заставките⁵¹.

В подкрепа на тази насока на констатации, бихме посочили и близкия паралел с Марковския псалтир от 1638 г.⁵², Псалтира на Аврам Димитриевич от 1669 г.⁵³ или Еленския дамаскин⁵⁴, които демонстрират най-високото ниво на калиграфия, постигнато от писачите в тази школа⁵⁵.

Изнамирането и изследването на Л5 внесоха съществени промени в представата за историята и генеалогията на новобългарските дамаскини. Текстологическите проучвания на О. Младенова⁵⁶ доведоха до заключението, че групата на Л5 възхожда към есхатологичен по тематика протосборник със слова, които са адаптирани на новобългарски език в книжовно средище, характеризиращо се с употреба на темпоралното наречие *тогава*⁵⁷, и които се оказват най-ранни в новобългарската традиция⁵⁸. Наложил се и изводът, че За Второто пришествие е не само най-популярното Дамаскин-Студитово произведение в българската традиция, но и първото от всичките му слова, които се появяват на новобългарски език⁵⁹. Това е първата по ред творба в Л5, както и единствената Дамаскин-Студитова в целия сборник, чийто състав съвпада с предполагаемото ядро на протосборника на дамаскините от трети тип и включва още: Речи избрани на древни мъже, Кои са домашните врагове на човека, За душевното покаяние от св. Йоан Златоуст, За добрите и мълчаливи жени,

⁵⁰ Богдановић, Медаковић 1978, 66, 89.

⁵¹ Ракић 1998, Сл. 1, 9, 10, 11, 15.

⁵² Вж. дигитално копие на паметника на <http://www.nalis.bg/41a41042241041b41e417418>.

⁵³ Кодов и др. 1985, Табл. CXVI.

⁵⁴ Христова и др. 1996, Прил. 26–28.

⁵⁵ Джурова 1981, Ил. 271–274, 297.

⁵⁶ Младенова 2011; Младенова, Велчева 2013, 13–48.

⁵⁷ За групирането на новобългарските дамаскински текстове според употребата на три различни форми на наречието за време *тогава*: *тогава*, *тогази* и *тогизи*, вж. Велчева 1964.

⁵⁸ Заключението коригира предложената от Е. Демина хронология, според която най-ранни са словата от групата *тогази*, а най-късни – тези от групата *тогизи* (Младенова, Велчева 2013, 13–15).

⁵⁹ Пак там, 51.

Видение Павлово, Поучение против пиянството⁶⁰. Текстологията на словото За Второто пришествие, което е разпространявано и като отделна книжка, както свидетелства и СД, разкри висока вариативност на неговите преписи и доведе до въвеждане на понятията „иновационен център“ (съвпадащ с книжовното средище *тогива*) и „консервативна периферия“, свързани с наличието на две категории книжовници дамаскинали – творци и разпространители⁶¹. В този смисъл, изнамирането на първия лист от За Второто пришествие в преписа му от Л5 носи изключително ценна информация за историята на текста, чието начало липсва в повечето от познатите му ранни преписи.

От друга страна, анализът на езиковите и правописни черти на Л5, извършен от Б. Велчева в светлината на историята на книжовния език и на историческата диалектология⁶², разшири представата за диалектната база на новобългарския език на народна основа от XVII век. Според изследователката езикът на Л5 отразява диалект от Средна Стара планина, близък не само до съвременните наречия от триъгълника Етрополе – Тетевен – Луковит⁶³, но и до някогашните говори на Троянско и Ловешко. В паметника Б. Велчева откри влияние на североизточните и на подбалканските говори и стигна до заключението, че главният преводач на словата *тогива* по всяка вероятност е бил носител на троянския говор⁶⁴.

В сравнителен план с близките по палеографски белези НТД, СД и ЛД⁶⁵ се оказва, че новооткритите орнаментирани начала на словата За Второто пришествие и Видение Павлово, носят и изненадващо ценна информация за кодикографския модел, който вероятно е бил зададен от протосборника на трети тип новобългарски дамаскини. Пълният паралел в украсата на началната страница в Л5 и СД, от една страна, и, от друга, на началната страница на Видение Павлово в Л5 и НТД, което се оказва поредно съвпадение в оформлението на тези два сборника, позволява

⁶⁰ Младенова, Велчева 2013, 15–19.

⁶¹ Пак там, 51–70.

⁶² Пак там, 101–131.

⁶³ Демина 1985, 260–263.

⁶⁴ Младенова, Велчева 2013, 131.

⁶⁵ Тук трябва да се отбележи, че НТД, който по-скоро е дамаскин от смесен тип, стои най-близо до Л5 и в текстологично отношение, тъй като съдържа всички слова, представени в него. На практика, НТД е ръкописът, който обема най-много на брой слова от типа *тогива* (Младенова, Велчева 2013, 22–24). Малко би могло да се каже за текстологическото съотношение между Л5, НТД, ЛД и СД на нивото на отделните слова, тъй като то все още не е подробно изследвано.

предполагаемата схема на декориране, която вероятно е била характерна за компилирания в средището *тогива* есхатологичен сборник, да бъде реконструирана по следния начин.

За Второто пришествие: плетенична заставка с изображение на Дейсис и плетеничен инициал З – Л5, СД, [НТД, ЛД]; Речи избрани: заставка и инициал В в плетеничен стил – НТД, [Л5]; За душевното покаяние: заставка с миниатюра „Мерило праведное“ и плетеничен инициал П – НТД, [Л5]; Видение Павлово: плетенична заставка с медальонно изображение на св. ап. Павел и плетеничен инициал Я – НТД, Л5; Поучение против пиянството: плетеничен орнамент до заглавния блок – Л5, НТД.

Новата информация, която предлагат трите фрагмента от Л5, и провокираните от нея дирения подчертават още веднъж нуждата от по-детайлни текстологични, езикови и палеографско-кодикологически изследвания, които да хвърлят повече светлина върху забуленото в анонимност начало на новобългарската книжовност. Засега данните за езика и текстологията на дамаскинските слова *тогива*, за кодикологията, палеографията и разпространението на техните свидетели от XVII и началото на XVIII в. насочват вниманието към хипотезата за Ловеч като люлка на средногорската дамаскинска традиция⁶⁶. Те подсказват също така, че поддържането и развитието на тази традиция по всяка вероятност са били осъществени от книжовници от някогашните Ловешка и Пловдивска епархия, които са работили в тясно сътрудничество в центрове като Ловеч, Троян, Сопот, Карлово и Аджар, разположени по линията на античния презбалкански Траянов път.

⁶⁶ Христова 2003, 283.

ИЗТОЧНИЦИ И ЛИТЕРАТУРА

СЪКРАЩЕНИЯ

БАН – Архив на Българската академия на науките, София

НБКМ – Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, София

ПНБ – Народна библиотека „Иван Вазов“, Пловдив

ЛИТЕРАТУРА

Ангелов 1977: Б. Ангелов, *Из историята на старобългарската и възрожденската литература*, София 1977.

Балчев 1981: В. Балчев, *Два дамаскински сборника от Габрово*, Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“ 16 (22) (1981) 335–352.

Балчев 1987: В. Балчев, *Книжовни прояви в Карлово и Карловско през периода от XVII до началните десетилетия на XVIII век*, Информационно-документален сборник 1 (1987) 120–144.

Билярски 2008: И. Билярски, *Към изследването на връзките на българи със Синайския манастир „Св. Екатерина“ (MS. Sin. Slav. 15)*, *Palaeobulgarica* 32/3 (2008) 95–106.

Богдановић, Медаковић 1978: Д. Богдановић, Д. Медаковић, *Кайилоі ћирилских рукописа манасѣира Хиландара. Сѣаре шѣамѣане књѣие манасѣира Хиландара*, Београд 1978.

Василев 1979: В. Василев, *Троянски дамаскин – български паметник от XVII век (Към характеристиката на писмеността на ранния новобългарски период)*. Кандидатска дисертация, София 1979.

Велков, Андреев 1983: А. Велков, С. Андреев, *Водни знаци в османо-турските документи*, 1, *Три луни*, София 1983.

Велчева 1964: Б. Велчева, *Показателни местоимения и наречия в новобългарските паметници от XVII и XVIII в.*, Известия на Института за български език 10 (1964) 159–233.

Велчева 1968: Б. Велчева, *Един неизвестен български дамаскин. Ръкопис № 15 от библиотеката на Троянския манастир*, Български език 18/2–3 (1968) 225–244.

Велчева и др. 1971: Б. Велчева, Е. Кочева, С. Кожухаров, *Ръкописната сбирка на Троянския манастир*, Старобългарска литература 1 (1971) 461–497.

Демина 1968: Е. Демина, *Тихонравовский дамаскин. Болгарский памятник XVII в. Исследование и текст*, 1, *Филологическое введение в изучение болгарских дамаскинов*, София 1968.

- Демина 1971: Е. Демина, *Тихонравовский дамаскин. Болгарский памятник XVII в. Исследование и текст*, 2, *Палеографическое описание и текст*, София 1971.
- Демина 1985: Е. Демина, *Тихонравовский дамаскин. Болгарский памятник XVII в. Исследование и текст*, 3, *Тихонравовский дамаскин как памятник книжного болгарского языка XVII в. на народной основе*, София 1985.
- Джурова 1981: А. Джурова, *1000 години българска ръкописна книга – орнамент и миниатюра*, София 1981.
- Джурова, Велинова 2001: А. Джурова, В. Велинова, *Нов етрополски дамаскин в сбирката на Центъра за славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дучев”*, Традиция, приемственост, новаторство. В памет на Петър Динеков. Гл. ред. К. Косев, София 2001, 178–184.
- Дончева-Панайотова 2015: Н. Дончева-Панайотова, *Аджарски книжовници-илюстратори от XVII век*, Велико Търново 2015.
- Кодов и др. 1985: Хр. Кодов, Б. Райков, С. Кожухаров, *Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Зографския манастир в Света гора*, 1, София 1985.
- Милетич 1908: Л. Милетич, *Коприщенски дамаскин. Новобългарски паметник от XVII век* (= Български старини 2), София 1908.
- Младенова 2011: О. Младенова, *Нов поглед към взаимоотношенията на новобългарските дамаскини от XVII век*, Етрополската книжовна школа и българският XVII век. Съст. и ред. Е. Мусакова, Е. Узунова, София 2011, 132–144.
- Младенова, Велчева 2013: О. Младенова, Б. Велчева, *Ловешки дамаскин: новобългарски паметник от XVII век*, София 2013.
- Мусакова 2015: Е. Мусакова, *Луксозните ръкописи на XVIII-ти век*, По следите на българската книга: Описи. Находки. Библиология. Съст. А. Лесенска, Пловдив 2015, 247–263.
- Радославова 2015: Д. Радославова, *За Карловско-Кукленската калиграфска школа и нейните ръкописи*, По следите на българската книга: Описи. Находки. Библиология. Съст. А. Лесенска, Пловдив 2015, 237–246.
- Радославова 2016: Д. Радославова, *Фрагментите от Ловешкия дамаскин. Издание на текста*, *Vis et sapientia: Studia in honorem Anisavae Miltenova*. Нови извори, интерпретации и подходи в медиевистиката. Съст. и ред. А. Ангушева, М. Димитрова, М. Йовчева, М. Петрова Танева, Д. Радославова, София 2016, 304–325.
- Райков 1971: Б. Райков, *Етрополската калиграфско-художествена школа през XVI–XVII в. Към историята на българския ръкописен орнамент*, Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“ 12 (18) (1971) 23–39.
- Ракић 1998: З. Ракић, *Минијатури српских рукописа XVI и XVII века у Библиотеци манастира Хиландара*, Хиландарски зборник 10 (1998) 317–334.

- Христова 2003: Б. Христова, *Ловеч, Старобългарска литература. Енциклопедичен речник*. Ред. Д. Петканова, Велико Търново 2003, 283–284.
- Христова и др. 1982: Б. Христова, Д. Караджова, А. Икономова, *Български ръкописи от XI до XVIII век, запазени в България. Своден каталог*, 1, София 1982.
- Христова и др. 1996: Б. Христова, Д. Караджова, Н. Вутова, *Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека*, 5, София 1996.
- Цонев 1920: Б. Цонев, *Опис на славянските ръкописи и старопечатни книги в Пловдивската народна библиотека*, София 1920.
- Цонев 1923: Б. Цонев, *Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека*, 2, София 1923.
- Mošin 1971: V. Mošin, *Kopitarjeva zbirka slovanskih rokopisov in Zoisov cirilski fragment iz Narodne in univerzitetne knjižnice*, Ljubljana 1971.

Axinija Džurova, Diljana Radoslavova

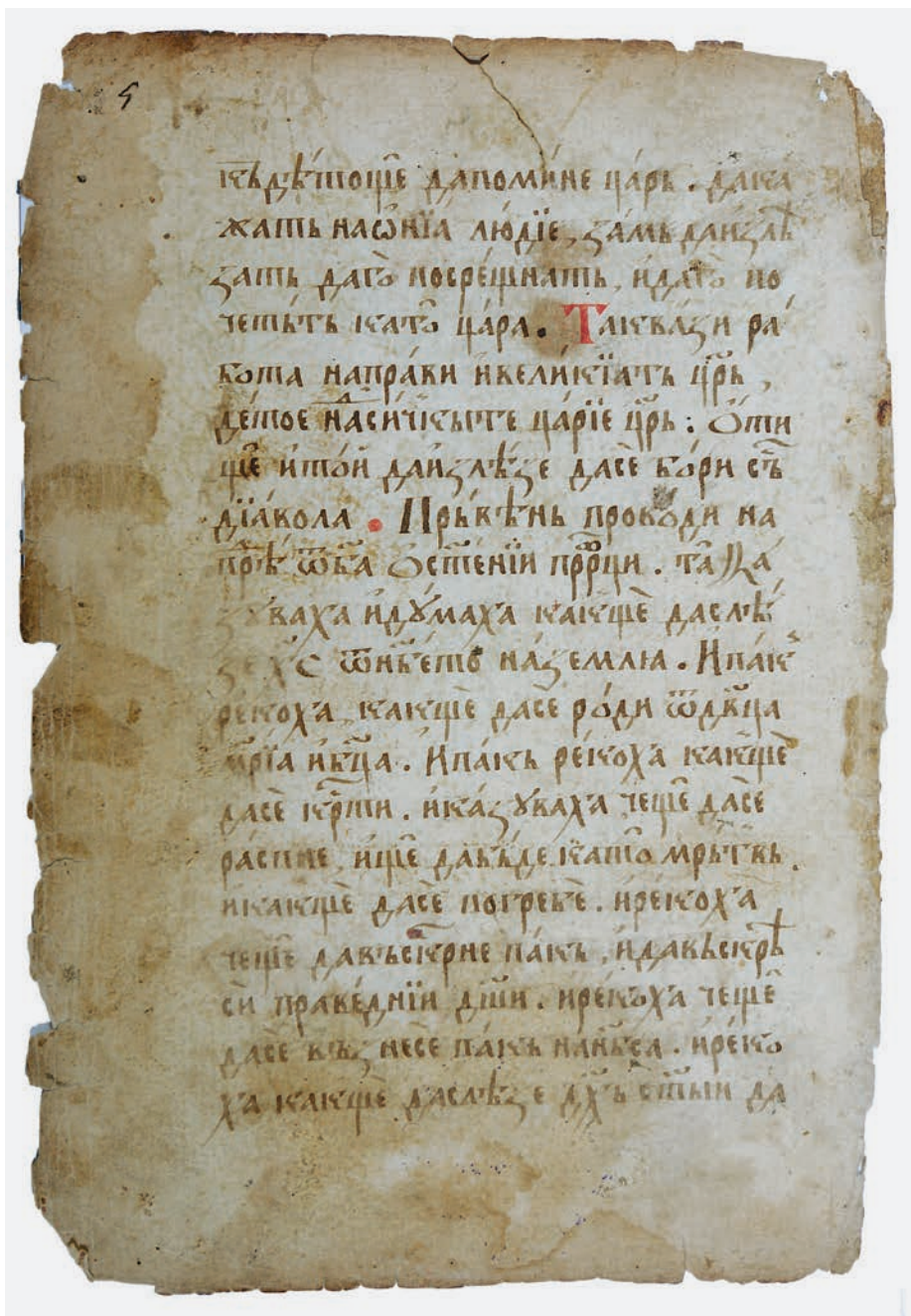
NEW-FOUND FRAGMENTS FROM THE LOVECH DAMASKIN
PRELIMINARY NOTES

SUMMARY

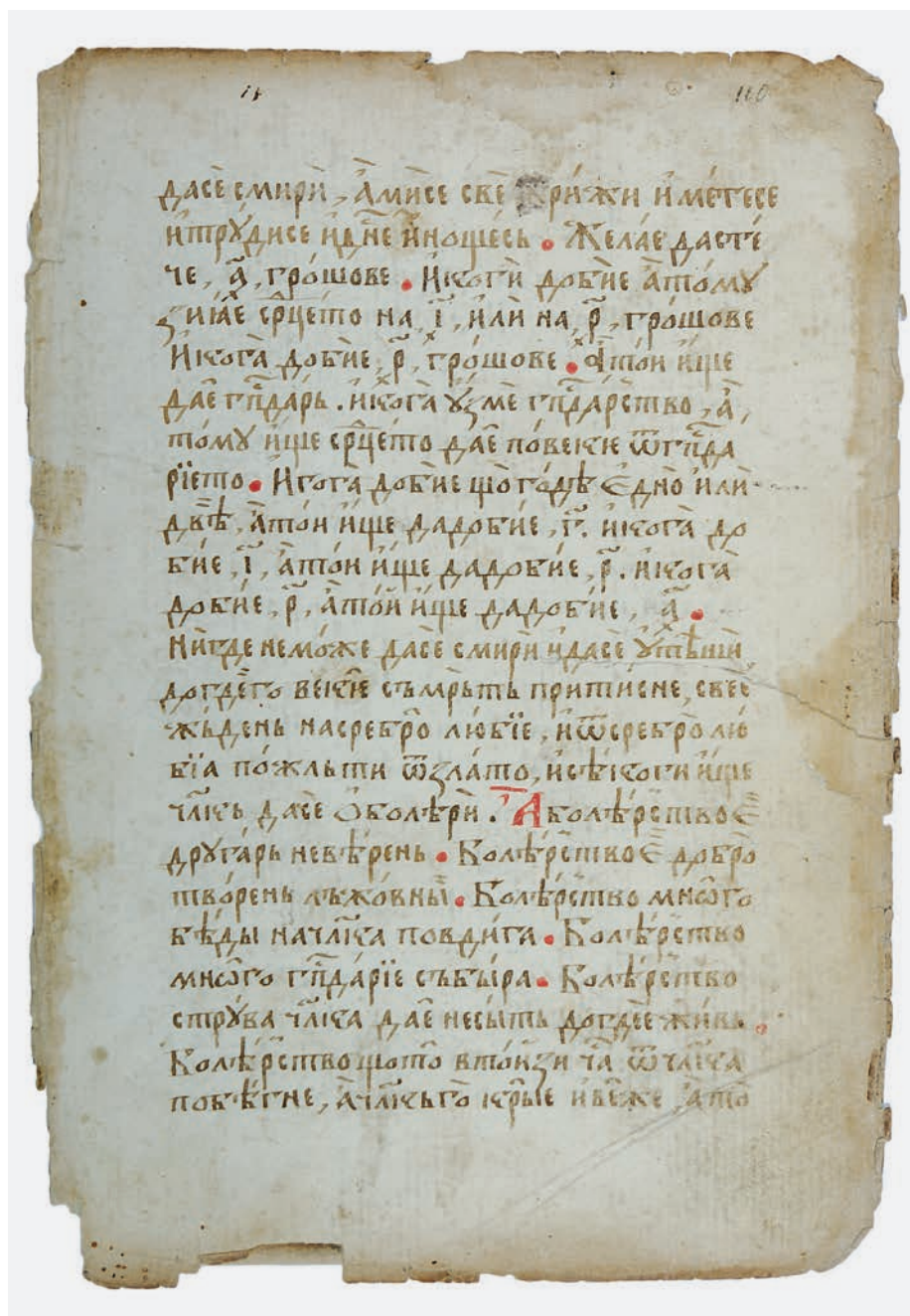
The article is devoted to three folia (Suppl. D. Slavo 26, fragments I–III) donated to the manuscript collection of the Centre for Slavo-Byzantine Studies “Prof. Ivan Dujčev”, Sofia, in 2015. The authors describe the fragments and specify that they belong to the new-Bulgarian Lovech damaskin (MS 5, Regional Historical Museum, Lovech), discovered recently by Olga Mladenova and Borjana Velčeva who published its edition in 2013. In addition, the palaeographic and codicological analysis in comparison with contemporary manuscripts sheds more light on the place and the significance of the Lovech damaskin in the Bulgarian manuscript tradition of the second half of the 17th century and the beginning of the 18th century.

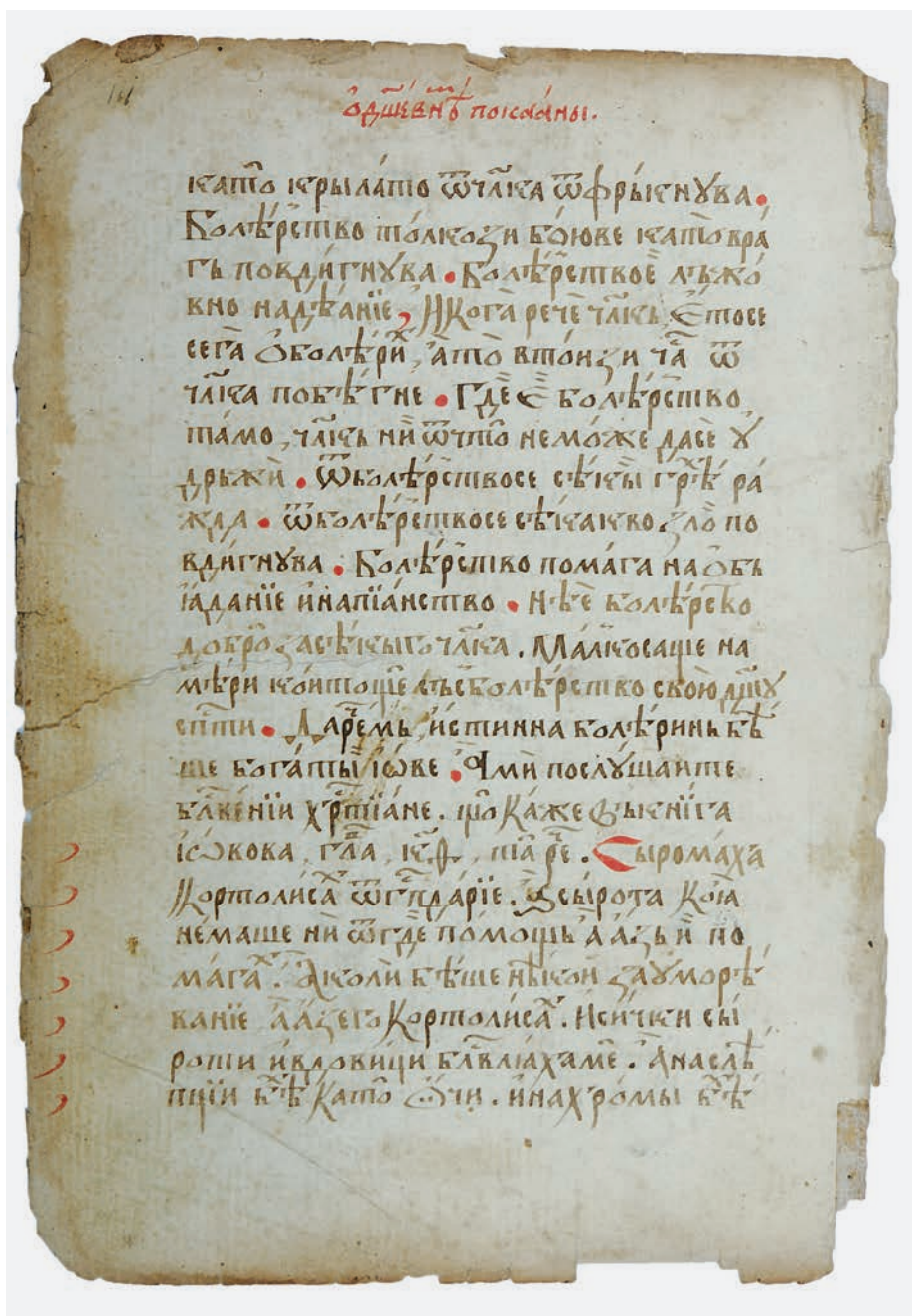
Ил. 1. Ловешки дамаскин, Suppl. D. Slavo 26, фрагмент I, л. 1а

Ил. 2. Ловешки дамаскин, Suppl. D. Slavo 26, фрагмент I, л. 16

Ил. 3. Ловешки дамаскин, Suppl. D. Slavo 26, фрагмент II, л. 1а

Ил. 4. Ловешки дамаскин, Suppl. D. Slavo 26, фрагмент II, л. 16

Ил. 5. Ловешки дамаскин, Suppl. D. Slavo 26, фрагмент III, л. 1а

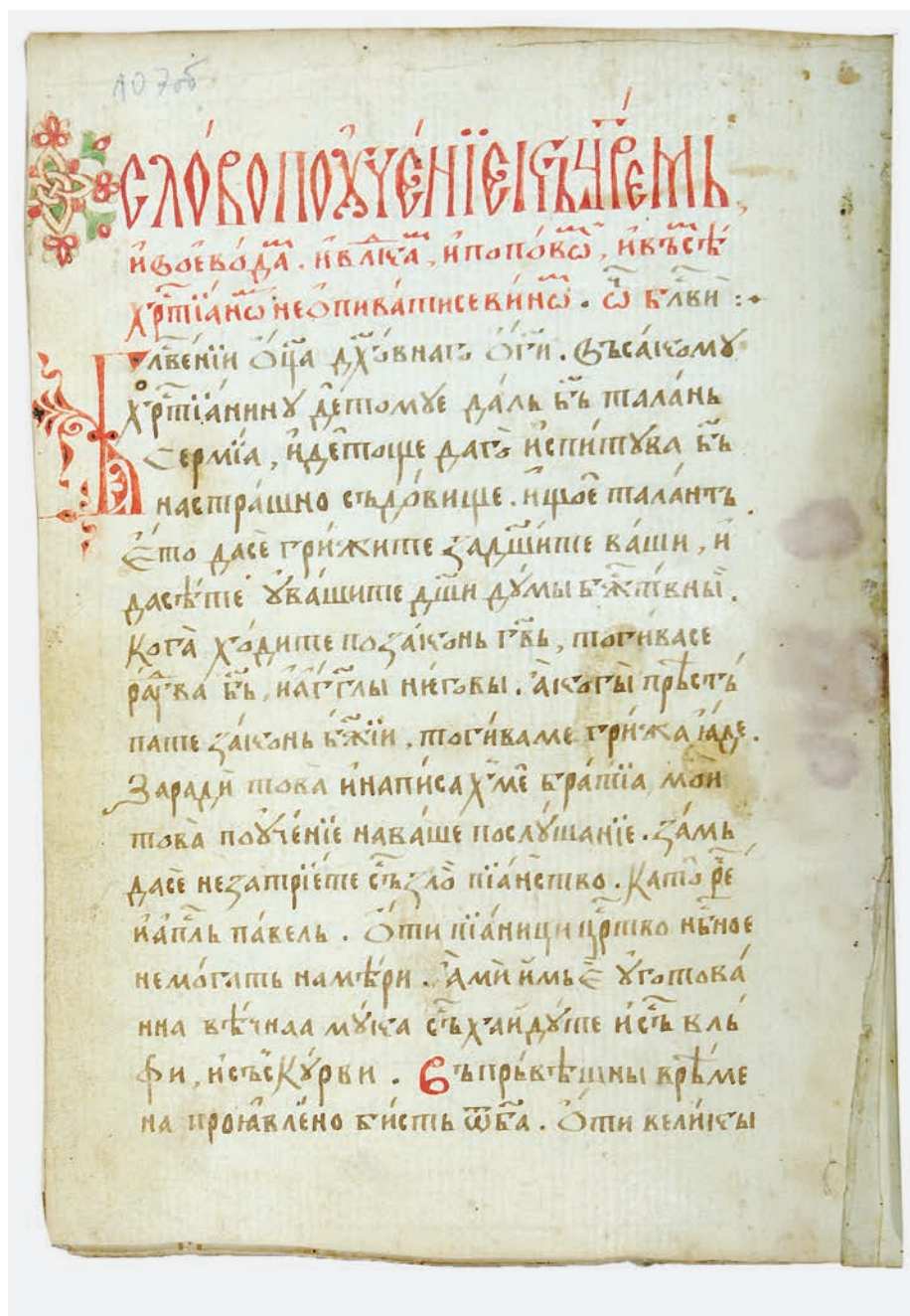
Ил. 6. Ловешки дамаскин, Suppl. D. Slavo 26, фрагмент III, л. 16

Ил. 7. Троянски манастир, Рс. 18 (15), л. 45а

Ил. 8. Нов Троянски дамаскин, Троянски манастир, Рс. 18 (15), л. 58а

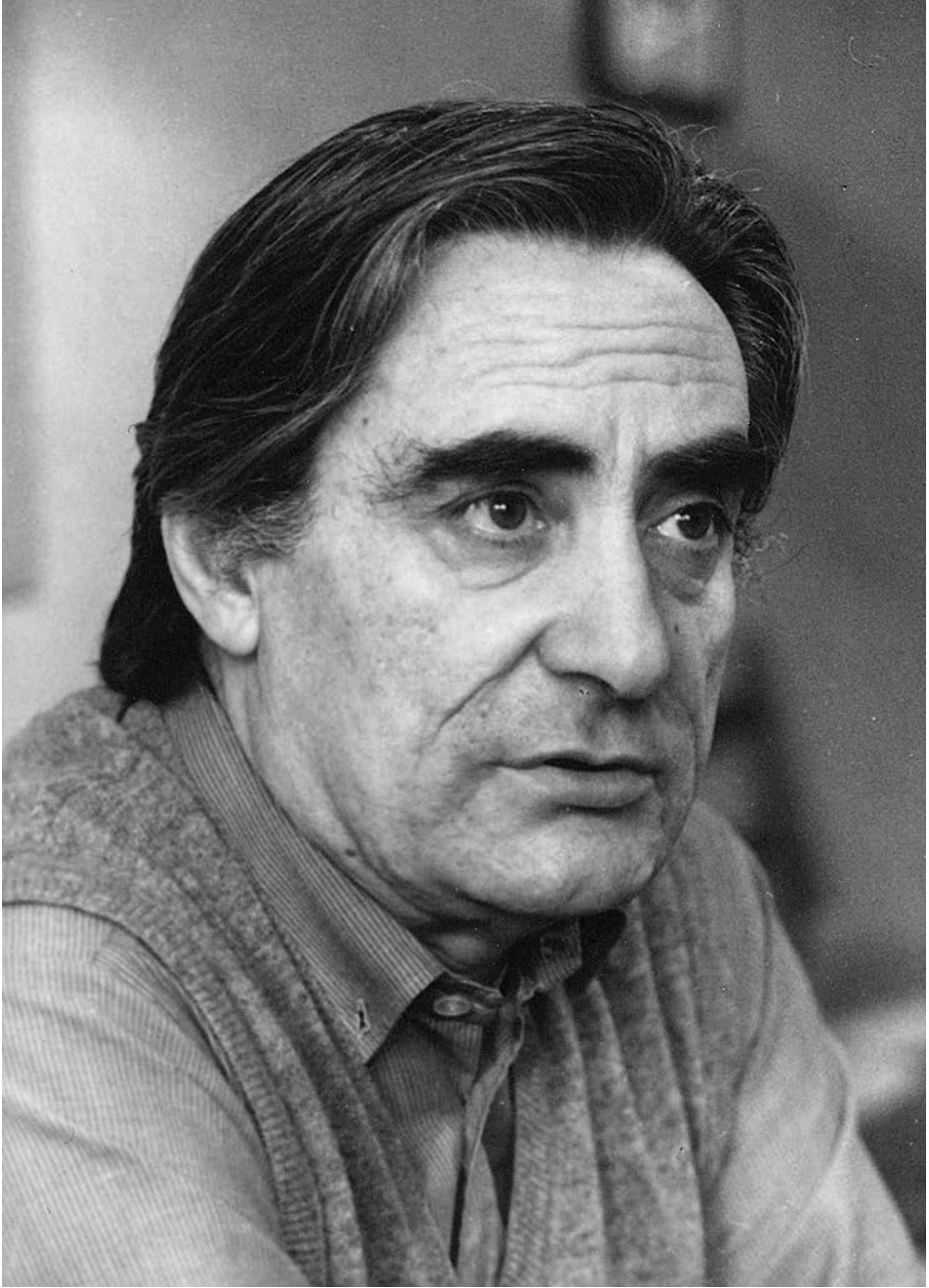

Ил. 9. Нов Троянски дамаскин, Троянски манастир, Рс. 18 (15), л. 1076

ЛИКОВНИ ПРИЛОЗИ

Сл. 1. Димитрије Богдановић

Сл. 2. Димитрије Богдановић, децембар 1985.

Сл. 3. Слева надесно: Драган Недељковић, Дејан Медаковић, јеромонах Хризостом (Столић), Димитрије Богдановић и непозната особа

Сл. 4. Слева надесно: Соња Богдановић (трећа), Димитрије Богдановић (четврти), Фрањо Баришић (пети) на промоцији Каталога ћирилских рукописа манастира Хиландара, САНУ, 1978.

Сл. 5. Здесна налево: Димитрије Богдановић, помоћник управника Народне библиотеке Милорад Најдановић, његова светост патријарх српски господин Герман, непосредно по отварању нове зграде Народне библиотеке (1973)

Сл. 6. Иво Андрић (други слева) у посети Археографском одељењу; слева надесно: Димитрије Богдановић (први), помоћник управника Народне библиотеке Милорад Најдановић (четврти) и манипулант у библиотеци Милан Јакшић (пети)

Сл. 7. Димитрије Богдановић (први слева) са Светозаром Радојчићем и супругом Соњом у Семинару за историју уметности Филозофског факултета

Сл. 8. Димитрије Богдановић (први слева) у Институту за историју уметности Филозофског факултета с Дејаном Медаковићем (у средини) и Радованом Самарцићем (здесна)

Сл. 9. Слева надесно: Димитрије Богдановић, Бранислав Црнчевић, Матија Бећковић, Дејан Медаковић, Душан Радовић и Стеван Раичковић на Светој Гори

Сл. 10. Димитрије Богдановић с колегама у Сентандреји: Стојан Вујичић (други слева), Динко Давидов (седи у средини), Сретен Петковић и Миодраг Јовановић (стоје здесна)

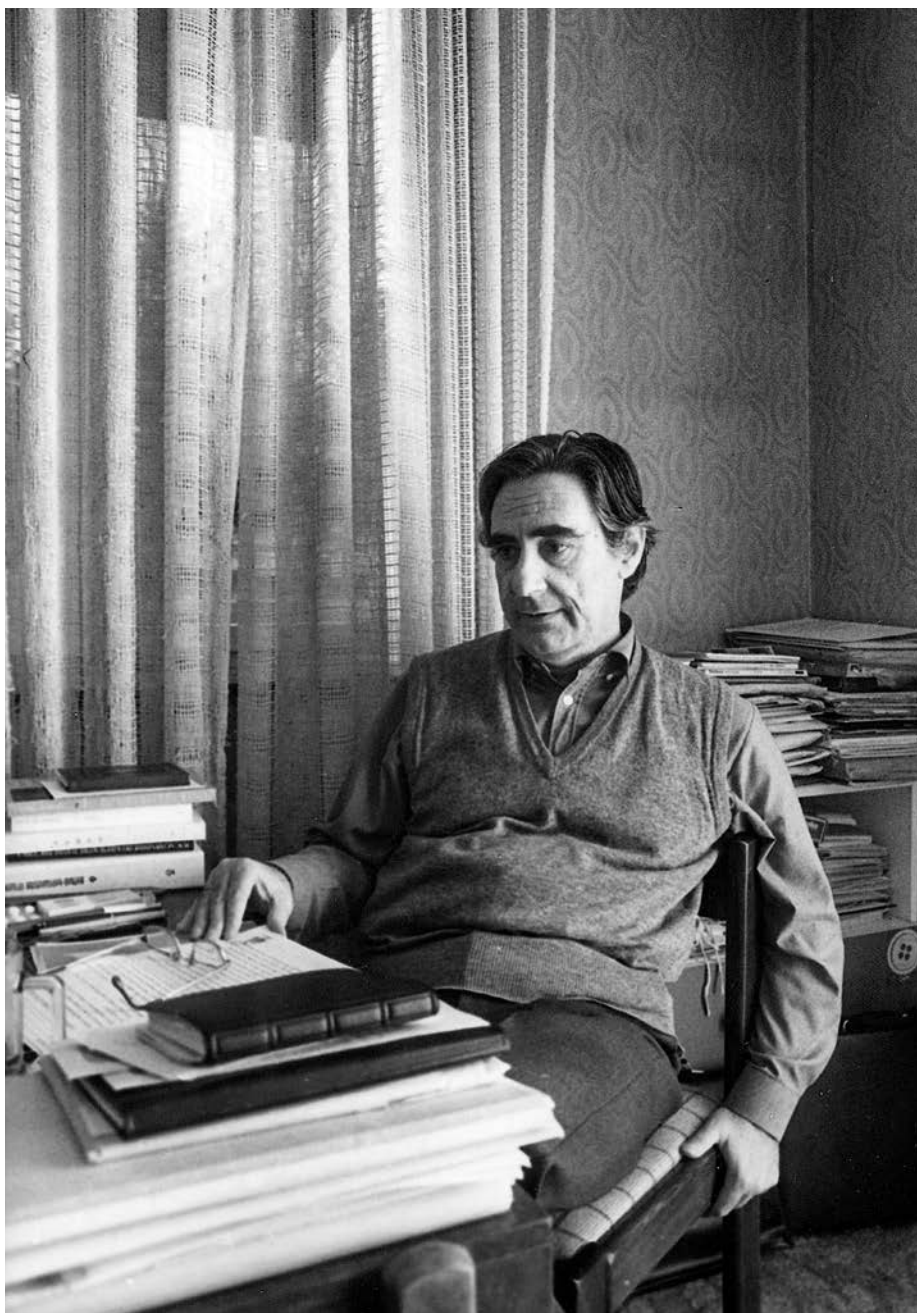

Сл. 11. Димитрије Богдановић с колегама у Раваници: Јованка Калић (прва слева),
Фрањо Баришић (трећи слева), Станислав Хафнер (пети), Радован Самарџић
(шести)

Сл. 12. Димитрије Богдановић с Димитријем Стефановићем у Великој Ремети

Сл. 13. Димитрије Богдановић држи предавање на Универзитету Колумбус (Охајо)

Сл. 14. Димитрије Богдановић у својој радној соби

IX F 70 (5 14)

Зборник ходошки

Ванф, IV + 188 + 3 ; 21,0 x 14,0 ; 16,5 x 8,5 ; 26 ;
 Чешкому изданима

Сб. 1	1 - 8	зан. н. 1, 8	
2	9 - 16	зан. н. 9	
3	17 - 24		
4	25 - 32		
5	33 - 40		
6	41 - 48		
7	49 - 56		
8	57 - 64		
9	65 - 72		
10	73 - 80		
11	81 - 88		
12	89 - 96		
13	97 - 104		
14	105 - 112		
15	113 - 120		
16	121 - 128	зан. н. 128	
17	129 - 136	зан. н. 129, опис. 139 , н. 131, опис. 135	
18	137 - 144	зан. н. 140	
19	145 - 152	зан. н. 146	
20	153 - 160		
21	161 - 169	опис. н. 163	
22	169 - 176	опис. н. 174	
23	177 - 184	зан. н. 181, 184	
24	185 - 188	зан. н. 185, 188 (отра жует.)	

Не могу найти место за -
 лемма ходошки; он равен -
 попу и подобен по мере

Ана. опис. = VV

Зам.:
 Бресла Прага. иже. до изданима н. 8-9 Мафариа прекопиранима
 црква Карл. мост.; иже вост. замне до н. 9' оже гуя: (Тол. 10 1, 8 et 9
 ex libro, Compendium Syntagmatis Matthaei Vlastensis continens, sec. XVI clar-
 taceo in 4., Bibliotheca metropolitana Carlovicensis, transmissa sunt).

До н. 130 оже гуя. Маф. иже: Fol. isthoc, hunc spectat, an ad finem
 Codicis, incertum.

Сл. 15. Опис Ходошког зборника (Народни музеј, Праг), радни материјал

Leraan, 26. / 1345
 71, 81, 89, 97, 108, 116, 118, 129, 130
 100' 141
 Leraan, 4. p. 32
 (130/324)

2; 16, 24, 29, 31, 32, 33, 35, 80, 85, 106, 113, 129, 130, 139

Писку: скупинам за јуно-авоути (Омилуто),

Писку: скупинам за јуно-авоути (Омилуто);
 25, 5 x 19, 0; 20, 0 x 14, 0; (33, 31, 32, 32, 27, 28)

Писку: скупинам за јуно-авоути (Омилуто);
 Остале скупине: витези делови, писку, писку (7)

16. 1 1-8 1812
 2 9-16
 3 17-24
 4 25-32
 5 33-40
 6 41-48
 7 49-54
 8 55-62
 9 63-69
 10 70-77
 11 78-85
 12 86-93
 13 94-101
 14 102-109
 15 110-117
 16 118-125
 17 126-133
 18 134-141

1. 14 месеца
 1. 36 месеца
 1. 141 месеца

(6) ✓
 (7) ✓

1 x 0 = 0
 1 x 6 = 6
 1 x 7 = 7
 16 x 8 = 128
 (141) ✓

Лоције: ознаке словима не слажу се са Лиш.
 због об. (7) која недостаје!

14. 8 91. итд.

Сл. 16. Опис рукописа бр. 32 из збирке манастира Дечана, радни материјал

- (узне редослед)
- К (111) Синтагма Мавроје Властаре, срп.,
XIV в. Ђакоп, 294 л. 290 x 225 мм.
Закони.
- (112) Синтагма Мавроје Властаре, срп.,
XVI в. Ђакоп, 160 л. 320 x 245 мм.
- Манастирски списак (с. Гарашићки)
(113) Каноник Матаје, срп., XIV в. Ђеро-
Менах, 133 л. 230 x 155 мм. Закони.
- Копије.
(114) Каноник, срп., крај XIV - пр. XV в.
Ђакоп, 236 л. 255 x 175 мм. Закони.
- Законик (са списком) као 108
(115) Каноник, срп., крај XIV - пр. XV в.
Ђакоп, 267 л. 220 x 145 мм. Закони.
- (116) Законик, срп., Жол. Генадија, XVI -
XVII в. Ђакоп, 161 л. 210 x 145 мм.
Закони списак
- (117) Каноник, срп., XV в. Ђакоп,
161 л. 210 x 130 мм. Закони.
162 140

Сл. 17. Радни материјал из 1977. године за Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI-XVII века)

а¹ 111 - 118

в¹ 119 - 126

119-125, 126
меди
корич

Копирање и
записи а
вредне

ПАЗИ : у рукопису је ери-
мном конзервације. Ју ила-
ибе ипозиче ипозичена група,
пајачена фотирације, профине
мил еловичи иу ерефини дубе
марони (иуер елих иеуоричу
втаја на ерговоричуеб еелиу?),
иуеке га етеуоричи иуе еовичеуе
ефичуиуја на ерефини ееме
(иуеиуе), еуориче, еуе еере Јеу
иуеиуе, еонкочуиуеиуе!

иуеиуе конзервације :
уеуеиуе еалиуе еуе еуеиуе,
еуеиуе иуе на еуеиуе еелиуе еуе-
еуеиуе. Заеуеиуе еелиуе иуе 1733
на и. 126 је еуе еуе еуе еуе
иуеиуеиуе; иуеиуе еуе еуе еуе
еуе еуеиуе иуе еуе еуе еуе иуе
иуеиуеиуе еуеиуе. Еуеиуеиуе!
еуе еуеиуе иуе еуеиуе еуеиуе,
еуеиуе еуе еуе еуеиуе еуеиуе.
на еуеиуеиуеиуе, еуеиуеиуеиуе иуе
иуеиуе еуеиуеиуе иуе еуеиуеиуе;
еуеиуеиуеиуе, еуеиуеиуеиуе еуеиуе-
иуеиуе. Еуеиуе еуеиуеиуеиуе еуеиуе
иуеиуе!

Садармај

и. 1 [Сутра Краљу Димитрију, 30. пог.]
иуеиуе еуеиуе еуе еуеиуе иуеиуе на еуеиуе еуе
иуе : иуеиуе еуеиуеиуе. еуеиуе еуеиуеиуе
иуе еуеиуе еуеиуеиуе еуеиуеиуе, иуеиуеиуе
еуеиуеиуеиуе еуеиуеиуеиуе еуеиуеиуеиуе. еуеиуеиуеиуеиуе еуеиуеиуеиуеиуе.

Сл. 18. Археографски опис српског рукописа бр. 267 Народне библиотеке „Св. Кирил и Методиј“ у Софији (1983)

САДРЖАЈ

Уводна реч	7
ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ И РУКОПИСНО НАСЛЕЂЕ	11
Мирјана Бошков	
Тропар и кондак кијевском кнезу Владимиру у рукопису Данила Крпца	13
MIRJANA BOŠKOV	
A TROPARION AND A KONTAKION DEDICATED TO THE KIEVAN PRINCE VLADIMIR IN THE MANUSCRIPT OF DANIL KRPAС	33
Зорица Витић	
„Слово о житију светог Антонија“ Гаврила Тројичанина	35
ZORICA VITIĆ	
“THE SERMON ABOUT THE LIFE OF ST. ANTHONY” BY GAVRILO TROJICANIN	45
Јасмина Грковић-Мејџор	
ЧУДО, ДНЕЋ И ДНЕО У СТАРОСЛОВЕНСКОМ ЈЕЗИКУ	55
JASMINA GRKOVIĆ-MAJOR	
ЧУДО, ДНЕЋ AND ДНЕО IN OLD CHURCH SLAVONIC	66
Аксинија Джурова, Диљана Радославова	
Новооткрити фрагменти од Ловешкиа Дамаскин: Предварителни бележки	67
AxINIJA DŽUROVA, DI LJANA RADOSLAVOVA	
NEW-FOUND FRAGMENTS FROM THE LOVECH DAMASKIN: PRELIMINARY NOTES	83
Климентина Иванова	
Панигирик № 282 од Библиотека на Србјската патриаршија в контекста на Балканската кирилска книжнина	93
KLIMENTINA IVANOVA	
THE BOOK OF PANEGYRICS AT THE LIBRARY OF THE SERBIAN PATRIARCHATE IN THE CONTEXT OF THE BALKAN CYRILLIC LITERATURE	122

ТОМИСЛАВ ЈОВАНОВИЋ БИБЛИЈСКА И АПОКРИФНА ПОДЛОГА ПРОЛОШКОГ ЖИТИЈА СВЕТОГ ПРОРОКА ЈЕРЕМИЈЕ	123
TOMISLAV JOVANOVIĆ BIBLICAL AND APOCRYPHAL PATTERNS OF THE PROLOGUE VITA OF THE HOLY PROPHET JEREMIAH	142
Јанис Какридис по, последн, последоаџтнѳ: ОТ «МЕТАФИЗИКИ ПРЕДЛОГОВ» К ИСТОРИЧЕСКОЙ ГРАММАТИКЕ	149
YANNIS KAKRIDIS по, последн, последоаџтнѳ: FROM THE "METAPHYSICS OF PREPOSITIONS" TOWARDS HISTORICAL GRAMMAR	163
МИРОСЛАВ А. ЛАЗИЋ ОД БОЖИДАРА ВУКОВИЋА ДО ДИОНИЗИЈА ДЕЛА ВЕКИЈЕ: ИДЕНТИТЕТ И ПСЕВДОНИМ У КУЛТУРИ РАНОГ МОДЕРНОГ ДОБА	165
MIROSLAV A. LAZIĆ FROM BOŽIDAR VUKOVIĆ TO DIONISIO DELLA VECCHIA: THE IDENTITY AND PSEUDONYM IN EARLY MODERN CULTURE	185
КАТАРИНА МАНО-ЗИСИ НЕПОЗНАТИ ПРЕПИС СЛУЖБЕ СВЕТОМ КНЕЗУ ЛАЗАРУ И СЛОВА О КНЕЗУ ЛАЗАРУ ИЗ ТРЕЋЕ ДЕЦЕНИЈЕ XV ВЕКА	187
KATARINA MANO-ZISI AN UNKNOWN COPY OF THE SERVICE TO HOLY PRINCE LAZAR AND THE NARRATION ON PRINCE LAZAR FROM THE THIRD DECADE OF THE 15 TH CENTURY	201
АНИСАВА МИЛТЕНОВА АН УНЕКСПЛОРЕД МАНУСКРИПТ ВИТН АПОКРИФА ИН ТЕ КОЛЛЕКЦИОН ОФ ВАЛТАЗАР БОГИШИЋ	211
АНИСАВА МИЛТЕНОВА ЈЕДАН НЕПРОУЧЕНИ РУКОПИС КОЈИ САДРЖИ АПОКРИФЕ ИЗ ЗБИРКЕ ВАЛТАЗАР БОГИШИЋА	226
АЛЕКСАНДАР НАУМОВ ТЕОЛОГИЈА У СПИСИМА ЂУРЂА ЦРНОЈЕВИЋА И БОЖИДАРА ВУКОВИЋА	227
ALEKSANDER NAUMOW THEOLOGY IN THE WRITINGS OF ĐURAĐ CRNOJEVIĆ AND BOŽIDAR VUKOVIĆ	238

ЉИЉАНА И. ПУЗОВИЋ ПРИКУПЉАЊЕ ПИСАНИЈЕ ПРЕМА КАТАСТИХУ МАНАСТИРА ХИЛАНДАРА (БР. 521): ПРИЛОГ ИСТОРИЈИ СРПСКЕ ЦРКВЕ И НАРОДА КРАЈЕМ XVII И ПОЧЕТКОМ XVIII ВЕКА	239
LJILJANA I. PUZOVIĆ PIOUS DONATIONS (PISANIYA), ACCORDING TO THE KATASTICH OF THE HILANDAR MONASTERY (№ 521): A CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF THE SERBS AND THE EASTERN ORTHODOX CHURCH IN THE LATE 17 TH AND THE EARLY 18 TH CENTURY	263
ЈОХАНЕС РАЈНХАРТ СЛОВО (ПСЕУДО-)НЕКТАРИЈА ЦАРИГРАДСКОГ „IN THEODORUM MARTYREM“ (СРГ 4300; ВНГ 1768) У СРПСКОСЛОВЕНСКОМ ПРЕВОДУ	265
JOHANNES REINHART THE SERMON OF (PSEUDO-)NECTARIUS OF CONSTANTINOPLE “IN THEODORUM MARTYREM” (СРГ 4300; ВНГ 1768) IN A SERBIAN CHURCH SLAVONIC TRANSLATION	285
НАТАЛИЈА В. РАМАЗАНОВА СЕРБСКЕ СВЕТАТЕЉИ САВВА И АРСЕНИЈ В РУССКИХ ПЕВЧЕСКИХ РУКОПИСИХ	287
NATALIA V. RAMAZANOVA SERBIAN SAINTS SAVA AND ARSENJE IN RUSSIAN CHANT COLLECTIONS	297
ВИКТОР САВИЋ ПРЕПИС КАРЕЈСКОГ ТИПИКА ИЗ XVI ВЕКА (АХС 134/135)	299
VIKTOR SAVIĆ A 16 TH -CENTURY MANUSCRIPT COPY OF THE TYPIKON OF KARYES (AHS 134/135)	322
ЈОВАНА СТАНОЈЛОВИЋ ОРНАМЕНТИКА РУКОПИСНИХ КЊИГА МОНАХА РОМАНА (ДРУГА ЧЕТВРТИНА XIV ВЕКА)	325
JOVANA STANOJLOVIĆ ORNAMENTATION IN THE MANUSCRIPTS WRITTEN BY THE MONK ROMAN (THE SECOND HALF OF THE 14 TH CENTURY)	344
ЈАН СТРАДОМСКИ DWIE NIETYPOWE REDAKCJE KORMCZEJ ŚW. SAWY W ZBIORACH RĘKOPISÓW CERKIEWNYCH W POLSCE	357

JAN STRADOMSKI TWO COPIES OF AN ATYPICAL RECENSION OF THE NOMOCANON OF SAINT SAVA (KRMČIJA) IN RELIGIOUS MANUSCRIPT COLLECTIONS IN POLAND	373
ТАТЈАНА СУБОТИН-ГОЛУБОВИЋ Хиландар 608 (МИНЕЈ ЗА ДЕЦЕМБАР) – ВЕСНИК ПРОМЕНА У ЛИТУРГИЈСКОМ ЖИВОТУ СРЕДЊОВЕКОВНЕ СРБИЈЕ	375
TATJANA SUBOTIN-GOLUBOVIĆ HILANDAR № 608 (DECEMBER MENAION): THE HERALD OF CHANGE IN THE LITURGICAL LIFE OF MEDIEVAL SERBIA	397
ЈАНИС ТАРНАНИДИС Слика српске списатељске и духовне делатности у XIII и XIV веку која се јавља у синајским словенским рукописима пронађеним 1975. године	399
YANNIS TARNANIDIS THE IMAGE OF SERBIAN LITTERARY AND SPIRITUAL ACTIVITY IN THE 13 TH AND 14 TH CENTURIES AS REFLECTED IN SLAVIC MANUSCRIPTS FOUND IN 1975 IN THE MOUNT SINAI	410
СЕРГЕЙ Ю. ТЕМЧИН Образ св. Вассиана Константинопольского как модель развития культа св. Прохора Пшинского: гимнография и агиография	411
SERGEY Y. TEMCHIN THE IMAGE OF BASSIANOS OF CONSTANTINOPLE AS THE MODEL FOR THE DEVELOPMENT OF THE CULT OF ST. PROHOR OF RČINJA: HYMNOGRAPHY AND HAGIOGRAPHY	425
БРАНИСЛАВ ТОДИЋ О једном месту у повељи Стефана Немањића Хиландару	427
BRANISLAV TODIĆ ON ONE PASSAGE IN THE CHARTER OF STEFAN NEMANJIĆ FOR HILANDAR	435
МАРИНА В. ЧИСТЯКОВА О јужнословјанских преводима Стишног пролога	437
MARINA V. CHISTYAKOVA SOUTH SLAVIC TRANSLATIONS OF THE VERSE PROLOGUE	455

СЕЋАЊА	457
ВЛАДЕТА ЈЕРОТИЋ ДИМИТРИЈЕ БОГДАНОВИЋ – У МОМЕ СЕЋАЊУ	459
КРАСИМИР СТАНЧЕВ С ДИМИТРИЕ БОГДАНОВИЧ В КОМИСИЈАТА ЗА РЪКОПИСИ НА СИВАЛ	463
ДИМИТРИЈЕ СТЕФАНОВИЋ СЛУЖБА ПРЕСВЕТОЈ БОГОРОДИЦИ У ЧАСТ И СПОМЕН ЧУДОТВОРНЕ ЈОЈ ИКОНЕ ВЕЛИКОРЕМЕТСКЕ: ОСВРТ НА ПРЕВОД АКАДЕМИКА ДИМИТРИЈА БОГДАНОВИЋА	469
ЛИКОВНИ ПРИЛОЗИ	473

SCALA PARADISI
АКАДЕМИКУ ДИМИТРИЈУ БОГДАНОВИЋУ У СПОМЕН
1986–2016

СЛОВЕНСКИ И СРПСКИ СРЕДЊИ ВЕК
Књига 1

Уредник серије
Јасмина Грковић-Мејџор

Издаје
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнез Михаилова 35

Технички уредник серије
Виктор Савић

Обрада ликовних прилога, слог и прелом
Мирослав Лазић

Тираж
400 примерака

Штампа и повез
Службени гласник, Београд

© Српска академија наука и уметности
2018

CIP - Каталогизација у публикацији - Народна библиотека Србије, Београд

811.163.1(082)

091=16(082)

SCALA paradisi. Академику Димитрију Богдановићу у спомен : 1986–2016 : примљено на VI скупу Одељења језика и књижевности, од 26. јуна 2018. године, на основу реферата академика Јасмине Грковић-Мејдор и иностраног члана Анатолија Аркадјевича Турилова / уредници Анатолиј Аркадјевич Турилов ... [и др.]. – Београд : САНУ, 2018 (Београд : Службени гласник). – 487 стр. : илустр. ; 24 см. – (Словенски и српски средњи век / Српска академија наука и уметности. Одељење језика и књижевности, Старословенски одбор ; књ. 1)

На спор. насл. стр.: Scala paradisi. Scripta in memoriam Demetrii Bogdanović viri academici : 1986–2016. – Радови на више језика. – Тираж 400. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија уз сваки рад. – Резимеи на енгл. или срп. језику.

ISBN 978-86-7025-802-0

а) Старословенски језик – Зборници

б) Словенски рукописи – Зборници

COBISS.SR-ID 271614988